

CENZŪRA UN TO REGLAMENTĒJOŠĀ LIKUMDOŠANA LATVIJĀ (1918–1934)

Gints Zelmenis

Dr. hist., Latvijas Nacionālā arhīva vecākais referents. Zinātniskās intereses:
Latvijas vēsture starpkaru periodā, PSRS vēsture.

E-pasts: ginzel@inbox.lv

Rakstā aplūkota cenzūra un to reglamentējošie normatīvie akti Latvijas Republikā no 1918. līdz 1934. gadam. Tradicionāli šis laika posms tiek uzskatīts par vienu no brīvākajiem 20. gs. Latvijas vēsturē, tomēr arī šajā laikā Latvijā pastāvēja cenzūra. Visvairāk cenzūra tolaik ierobežoja kino jomu. Tāpat, lai arī salīdzinoši nelielā apmērā, pastāvēja preses, teātru un dažādu izklaides sarīkojumu cenzūra. Aplūkojot 20.–30. gadu Latvijas likumdošanu preses, kino un izklaides pasākumu organizēšanas jomā, ir redzama tendence, ka cenzūra un dažādi ierobežojumi minētajās jomās sāka pieaugt jau 20. gadu otrajā pusē – 30. gadu sākumā, t.i., jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā valsts apvērsuma.

Atslēgas vārdi: Latvija, cenzūra, likumdošana un normatīvie akti, prese, kino, teātri un izklaides pasākumi.

Ar cenzūru Latvijā tradicionāli tiek saistīts padomju okupācijas periods, kā arī nacistiskās Vācijas okupācijas laiks. Atskatoties tālāk pagātnē, zināms, ka cenzūra pastāvēja arī Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā un, protams, arī laikā līdz 1. pasaules karam, kad Latvija bija Krievijas Impērijas sastāvā. Savukārt laiks no Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gadā līdz K. Ulmaņa organizētajam apvērsumam 1934. gadā tiek uztverts ja ne gluži kā pilnīgas brīvības posms Latvijas 20. gs. vēsturē, tad katrā ziņā kā kaut kas ārkārtīgi līdzīgs tam. Tas arī saprotams – ne pirms neatkarības iegūšanas, ne pēc apvērsuma Latvijā nebija tik plašas iespējas vārda un uzskatu brīvībai kā laikā no 1918. līdz 1934. gadam. Un tomēr, kā jau tiesiskā un demokrātiskā valstī, arī Latvijā šajā laikā tika pieņemti un darbojās likumi, kas reglamentēja dažādas dzīves jomas.

Reglamentēta un ierobežota tika arī informācijas izplatīšana, t.i., pastāvēja cenzūra. Kādi normatīvie akti to noteica, ko tā ierobežoja un kā attīstījās – par to šajā rakstā.

Jāprecizē, ka runa būs par to Latviju, kuru mēs saprotam un *de iure* apzīmējam ar jēdzienu Latvijas Republika. Attiecīgi šajā rakstā netiks aplūkoti ne boļševiku un Pētera Stučkas valdības, ne arī Rīdigerera fon der Golca (*Rüdiger von der Goltz*) un Pāvela Bermonta (*Pavel Bermont*) komandēto bruņoto formējumu, kā arī tiem paklausīgo vadības veidojumu (t.s. Oskara Borkovska kabineta un Andrieva Niedras valdības) īstenotie cenzūras pasākumi, kas uzskatāmi par atsevišķu pētījumu tēmām.

CENZŪRA PRESEĒ, LITERATŪRĀ UN GRĀMATNIECĪBĀ

Apskatāmajā laika posmā prese bija izplatītākais masu saziņas līdzeklis un attiecīgi pastāvēja likumi u.c. normatīvie akti, kuros bija noteikti preses izdošanas nosacījumi un ierobežojumi. Sākotnēji savas likumdošanas trūkuma dēļ Latvijā spēkā bija atstāti bijušās Krievijas Impērijas (pēc 1917. gada februāra revolūcijas – Krievijas Republikas) normatīvie akti.¹ Līdz ar to formāli juridisko spēku saglabāja Krievijas likums *Par presi*, kura pēdējo redakciju bija pieņēmusi Krievijas Pagaidu valdība 1917. gada aprīlī un kurā bija pasludināta preses brīvība.² Tomēr faktiski Latvijas Republikas pastāvēšanas pirmajos gados – līdz *Preses likuma* pieņemšanai 1924. gadā preses jomu Latvijā reglamentēja dažādi iekšlietu ministra rīkojumi un Ministru kabineta (MK) noteikumi.

Pirmais LR normatīvais akts, kas “sabiedriskā miera un kārtības nodrošināšanas labā” noteica ierobežojumus presei, bija 1919. gada aprīļa sākumā izdots iekšlietu ministra rīkojums, ar kuru presē un drukas darbos tika aizliegts izplatīt “dažādas melu ziņas un baumas par Pagaidu valdības darbiem un nolūkiem”, izplatīt vai veicināt lieliniecisku un citu aģitāciju, kas “vērsta tieši vai netieši pret Latvijas valsti un tās iekārtu”.³ Lai arī pašā rīkojumā termins “cenzūra” lietots netika, tomēr par to nepārprotami liecina aizliegums izplatīt noteikta satura informāciju. Šim rīkojumam gan bija diezgan formāls raksturs, jo Pagaidu valdība tobrīd atradās Liepājā un tās rīcībā nebija praktisku līdzekļu, lai kontrolētu rīkojuma ievērošanu.

1919. gada vasarā, pēc karastāvokļa oficiālas izsludināšanas, ar armijas virspavēlnieka 29. jūlija pavēli Latvijā tika ieviesta kara

cenzūra, kas aizliedza izplatīt ziņas par karaspēka daļu dislokāciju, to pārvietošanos, kritizēt armijas vadību utt.⁴ Tā kā turpmākie cenzūras pasākumi pārsvarā tika pamatoti tieši ar šo pavēli, to var uzskatīt par faktisko cenzūras sākumu Latvijas Republikā. Pastāvīga preses izdevumu kontrole 1919. gada decembrī savukārt tika nodota Iekšlietu ministrijas (IeM) kompetencē.⁵ Lai kontroles mehānisms būtu efektīvāks, 1920. gada janvārī rīkojumā par “grafisko” un drukas darbu veikšanas iestāžu reģistrāciju bija iekļauta prasība visus drukas darbus fiksēt īpašā cenzoru grāmatā. No katra nodrukātā darba iestādei vajadzēja uzglabāt vismaz vienu eksemplāru, ko kontroles gadījumā izsniegt attiecīgajam Iekšlietu ministrijas ierēdnim.⁶

Pamatojoties uz minētajiem rīkojumiem un karastāvokļa noteikumiem, Latvijā tika aizliegtas vairākas vācu un krievu avīzes (“*Die Trommel*”, “*Mitauische Zeitung*”, “*Baltische Blätter*”, “*Rizhskoe slovo*”, “*Volia*”⁸). 1920. gada beigās – 1921. gada sākumā Latvijas lielākajā daļā (izņemot Rīgu, Liepāju un Daugavpili) karastāvoklis (attiecīgi arī kara cenzūra) tika atcelts un tā vietā atstāts “pastiprinātas apsardzības stāvoklis”.⁹ Kopumā gan, spriežot pēc oficiālajām ziņām, Iekšlietu ministrijas sankcijas attiecībā uz presi divdesmito gadu sākumā nav bijušas īpaši biežas. Piemēram, no 1920. gada 18. novembra līdz 1921. gada 18. novembrim ministrija attiecībā uz presi bija izdevusi 21 rīkojumu un sodīti, uz laiku apturēti, aizliegti vai konfiscēti bija 13 dažādi periodiski un neperiodiski izdevumi. Pilnīgs aizliegums bija attiecināts tikai uz Latvijai naidīgo komunistu presi.¹⁰ Šādu aizliegumu ieviešana pamatā saistāma ar komunistu naidīgo propagandu pret Latvijas neatkarību. Tiesa gan, cik var spriest no atsevišķām ziņām, minētais iekšlietu ministra rīkojums praksē īpaši stingri ievērots netika, jo “Padomju Krievijas izdevumus var dabūt Rīgas veikalos pirkt, cik uzietas, neizslēdzot arī valdības resp. Telegrāfa aģentūras “Letas” grāmatu veikalus”.¹¹

1921. gada janvāra vidū valdība izdeva *Pagaidu noteikumus par tirdzniecību ar drukas darbiem, par bibliotēkām un lasītavām*. Tajos, cita starpā, bija noteikts, ka “drukas darbu veikalos, noliktavās un krātuvēs, kā arī bibliotēkās un lasītavās nedrīkst glabāt Latvijā aizliegtas grāmatas un citus drukas darbus”.¹² Šā rīkojuma izdošanai bija politiski motīvi.¹³ Savukārt tā paša gada jūlijā iekšlietu ministra rīkojums aizliedza “drukāt, ievest vai izplatīt Latvijā pornogrāfiska satura rakstus, zīmējumus, gleznas vai priekšmetus”,¹⁴ gan neprecizējot sīkāk, kas tiek saprasts ar terminu “pornogrāfisks saturs”.¹⁵ Neskatoties uz formulējuma nenoteikto raksturu, jaunais rīkojums tūlīt

arī tika likts lietā – pāris dienu vēlāk iekšlietu ministrs nolēma “konfiscēt Lapsas Jura romānu “Tango romāns” pornogrāfiska satura dēļ”,¹⁶ kas rada aizdomas, ka rīkojums tika izdots speciāli tādēļ, lai radītu juridisku pamatu minētā romāna aizliegšanai. Lai nu kā, abi pēdējie normatīvie akti iezīmēja tendenci, kas saglabājās visus 20.–30. gadus, – dažādi literatūras un periodiskie izdevumi tika cenzēti gan morāles un ētikas apsvērumu dēļ (“sēnalu” un “pornogrāfiskā” literatūra), gan arī sociālpolitiski “nevēlamu” uzskatu dēļ (“komunistu”, “fašistu” u.c. radikāla literatūra).¹⁷

Visbeidzot, 1924. gadā, pēc vairākkārtīgas atlikšanas Latvijas Saeimas sapulcē un Saeimā, tika pieņemti vairāki likumi, kas bija attiecināmi uz preses lietām. Februāra sākumā pieņemtajā *Preses likumā*¹⁸ Iekšlietu ministrijas pilnvaras attiecībā uz presi bija noteiktas krietni mazākas nekā līdz tam spēkā esošajos rīkojumos un noteikumos. Jau no šā likumprojekta apspriešanas sākuma Saeimā izveidojās divi diametrāli pretēji viedokļi. No vienas puses, sociāldemokrāti aizstāvēja likumprojektā iestrādātās visas iespējamās brīvības. Pretēju viedokli pauda t.s. labējā spārna pārstāvji, uzskatot, ka projektā paredzētās preses brīvības ir tik plašas, ka valsts faktiski var zaudēt jebkādu kontroli pār presi, līdz ar to presi ļoti viegli varēs izmantot Latvijas valstij naidīgi spēki un grupējumi neierobežotas aģitācijas izplatīšanai.¹⁹ Arveds Bergs pat uzskatīja, ka, “vai šis likums ir vai nav, tas ir gluži vienalga, jo viņš nekādus līdzekļus pret preses brīvības nelietderīgu izmantošanu nedod”.²⁰ Pati klauzula par to, kādos gadījumos tad valdībai vai iekšlietu un kara ministriem būtu tiesības ierobežot preses brīvību un kādos apmēros, likumprojekta apspriešanas gaitā izraisīja garas debates.²¹ Lai nu kā, bet kopumā var teikt, ka sociāldemokrātiem un viņu atbalstošajām politiskajām grupām tiešām bija izdevies mazināt “administrācijas” tiesības gan preses lietās,²² gan arī poligrāfisko uzņēmumu kontrolēšanā.²³

1924. gada oktobra beigās pieņemtajā *Likumā par tirdzniecību ar poligrāfisko iestāžu ražojumiem, par bibliotēkām un lasītavām* bija iekļautas vairākas klauzulas, kas būtiski mainīja līdzšinējos preses izdošanas un izplatīšanas nosacījumus. Pirmais un galvenais jaunievedums (likuma 10. pants) paredzēja: “Poligrāfisko iestāžu ražojumu veikali [t.i., pamatā grāmatnīcas. – G. Z.], noliktavas un krātuves, bibliotēkas un lasītavas, kā arī kolportieri nedrīkst glabāt un izplatīt Latvijā aizliegtās grāmatas un citus poligrāfisko iestāžu ražojumus, kuru saraksti publicējami “Valdības Vēstnesī”.²⁴ Citētā panta saturs un formulējumi 1924. gada oktobrī izsauca plašas

debates Saeimā. Sociāldemokrāti pārstāvēja viedokli, ka vienīgais kādas grāmatas izplatīšanas aizlieguma pamats, kas izdevējiem un tirgotājiem jāņem vērā, ir “Valdības Vēstnesī” publicēts aizliegto grāmatu saraksts. Pilsonisko partiju – īpaši Latviešu zemnieku savienības (LZS) pārstāvji uzskatīja, ka nav iespējams uzskaitīt visu literatūru, kas kaut kādā veidā varētu būt kaitīga valstij, tādēļ piezīmi par saraksta publicēšanu “Valdības Vēstnesī” piedāvāja likumā neiekļaut, kas faktiski dotu tiesības jebkuram policijas darbiniekam konfiscēt tirgotājam grāmatas pēc saviem ieskatiem. Pēc garām debatēm šis LZS priekšlikums tika noraidīts.²⁵

Otrkārt, grāmatas, kuras nebija aizliegtas, likums ļāva sabiedriskām, politiskām, reliģiskām organizācijām un izglītības iestādēm tirgot savos pasākumos bez iepriekšējas pieteikšanas.²⁶ Interesanti, ka daļa no Saeimas Izglītības komisijas deputātiem (sociāldemokrāti Roberts Bīlmanis, Eduards Jaunzems) izteicās par to, ka “grāmatu tirdzniecībai jābūt pilnīgi brīvai, tāpat kā pārējai tirdzniecībai un tāpēc pieteikšana nebūtu paredzama”, tomēr vairums komisijas deputātu, kā arī Grāmatu un muzikāliju tirgotāju savienības pārstāvis atbalstīja viedokli, ka vismaz formāla grāmatu tirgotāju reģistrācija ir nepieciešama.²⁷

Treškārt, likums paredzēja, ka izdevniecības, drukātavas un bibliotēkas “nav padotas administratīviem sodiem” un ir slēdzamas “tikai ar tiesas spriedumu”.²⁸ Tā kā šajā pašā laikā tika pieņemts un izsludināts *Likums par preses lietu tiesāšanas kārtību*, kurā bija paredzēts, ka “attiecīgie uzraudzības orgāni” (t.i., policija un prokuratūra) var tikai ierosināt lietu par pārkāpumiem grāmatu tirdzniecībā, bibliotēkās, lasītavās, bet tālāk par to lemj tiesa,²⁹ var secināt, ka šis likums (salīdzinājumā ar 1921. gada pagaidu noteikumiem) būtiski liberalizēja preses izdošanas un izplatīšanas iespējas un būtiski sašaurināja Iekšlietu ministrijas amatpersonu tiesības ierobežot preses izdošanu tīri administratīvā kārtībā. 1929. gada janvārī minētais likums tika vēl papildināts ar klauzulu, ka “vainīgiem par šā likuma pārkāpšanu draud kriminālatbildība”,³⁰ jo bez tādas sankcijas sodīt likuma pārkāpējus no juridiskā viedokļa nebija iespējams.

1924. gada oktobrī–novembrī Saeimā tika pieņemti divi likumi, kas paredzēja sankcijas par iepriekš aplūkoto likumu pārkāpšanu. Sodu likums par spiestuvju vai citu poligrāfisku iestāžu, preses, bibliotēku, lasītavu un izrāžu uzraudzības noteikumu pārkāpšanu paredzēja šajā likumā noteiktajos gadījumos atkarībā no pārkāpuma

veida piemērot naudassodus 25–500 latu robežās, kā arī arestu un cietumsodu 1–6 mēnešu robežās. Piemēram, ja spiestuve “turēta, slēpjot to no noteiktās uzraudzības”, tad vainīgo šis likums ļāva sodīt ar ieslodzījumu cietumā. Savukārt periodiska izdevuma aizliegšanu (izbeigšanu) šis likums ļāva piemērot tikai ar tiesas spriedumu divos gadījumos: 1) ja izdevumā nebija publicēts likumā paredzētais vai tiesas spriedumā nolemtais kāda raksta atspēkojums vai labojums; 2) lietās par “noziedzīga satura iespieduma darbu izgatavošanu vai izlaišanu apgrozībā”. Par aizliegta izdevuma izplatīšanu sods bija samērā neliels – līdz 300 latu liels naudassods.³¹ Salīdzinājumam: pēc K. Ulmaņa apvērsuma bez jebkāda tiesas sprieduma tika slēgti vismaz 54 izdevumi³² (spriežot pēc statistikas datiem – pat vairāk³³). Savukārt pēc Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS sastāvā neviens preses izdevums bez cenzūras un partijas institūciju atļaujas vispār nevarēja parādīties, līdz ar to jautājums par preses sodīšanu šķietami nemaz nebija aktuāls. Tātad redzams, ka aplūkotais likums paredzēja salīdzinoši nelielus un “maigus” sodus par minētajiem pārkāpumiem, turklāt arī pats iespējamo pārkāpumu skaits bija ievērojami mazāks nekā pārējos divos minētajos laika posmos.

Likums par preses lietu tiesāšanas kārtību faktiski reglamentēja ne tikai preses tiesvedības procesuālo kārtību, bet arī izrāžu un izrikojumu organizēšanas, poligrāfisko iestāžu darbības, grāmatu tirdzniecības, bibliotēku un lasītavu darbības noteikumu pārkāpumu izskatīšanas kārtību.³⁴ Kopumā likums tiesības ierosināt tiesas procesus par tajā minētajiem pārkāpumiem pārsvarā deleģēja prokuratūrai, bet lietu galīgo izspriešanu – tikai tiesai. Iekšlietu ministrijai, kuras kompetencē saskaņā ar Krievijas impērijas laika likumiem līdz tam bija preses kontrole un sodīšana, tika atstātas vien ierobežotas tiesības “apķīlāt periodiska izdevuma atsevišķus numurus”, ja Iekšlietu ministrijai iesniegtās ziņas par periodiskā izdevuma atbildīgo redaktoru, drukātavu, iznākšanas kārtību un valodu izrādītos nepatiesas.³⁵ Kā redzams, līdz ar to iekšlietu resora institūcijas faktiski zaudēja tiesības patstāvīgi piemērot sodus preses izdevumiem un izdevējiem, t.i., preses izdevums vairs nebija tik atkarīgs no atsevišķa policista personiskajiem uzskatiem, kas varēja būt par iemeslu, piemēram, atsevišķa laikraksta numura sodīšanai vai konfiscēšanai.

Nozīmīgs solis cenzūras likumdošanas attīstībā bija Latvijas pievienošanās *Ženēvas Konvencijai par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošanu*, kuru Saeima ratificēja

1925. gada maijā. Šī konvencija paredzēja ierobežot zināma satura publikāciju izplatīšanu (t.i., faktiski cenzūras legalizēšanu) Tautu Savienības dalībvalstīs. Konvencija par “sodāmiem nodarījumiem” atzina “netiklu rakstu, zīmējumu, gravējumu, portreju, iespieduma darbu, gleznu, afišu, emblēmu, fotogrāfiju, kinematogrāfa filmu vai citu netiklu priekšmetu” ražošanu, tirdzniecību, izplatīšanu, izstādīšanu, pārvadāšanu un visāda veida popularizēšanu.³⁶ Lai arī Saeimas Ārlietu komisija uzskatīja, ka “mūsu sodu likumu 281. pants sedz visus pārkāpumus, kuri paredzēti šīs konvencijas 1. pantā”,³⁷ tādēļ nekādas izmaiņas Latvijas likumdošanā saskaņā ar šo konvenciju nav nepieciešamas, tomēr, kā izrādījās vēlāk, jau 20. gadu otrajā pusē tika pieņemta virkne normatīvo aktu vai grozījumi tajos, kas ieviesa lielākus ierobežojumus preses jomā.

Pirmo grozījumu un papildinājumu projektu *Preses likumam* Ministru kabinets iesniedza Saeimai 1926. gada oktobra vidū. Šā projekta būtiskākie jauninājumi paredzēja aizliegt izdot periodiskus izdevumus, kuri uzskatāmi par tiesas apturēta vai aizliegta izdevuma turpinājumu, kā arī vairāk ierobežot laikrakstu tiesības publicēt informāciju par tiesas procesu gaitu. Turklāt šis grozījumu projekts paredzēja dot tiesības Iekšlietu ministrijai slēgt periodisku izdevumu, ja tas publicējis personu aizskarošu rakstu un atteicies publicēt pretraktu.³⁸ Pret minētajiem grozījumiem nostājās LSDSP frakcija, uzskatot “šo likumprojektu par tādu, kas var aprakt un galīgi sakropļot preses brīvību Latvijā”.³⁹ Savukārt LZS deputāts Ādolfs Klīve, oponējot sociāldemokrātiem, norādīja, ka tiesības slēgt izdevumu, kurš atsakās publicēt personu aizskaroša raksta pretraktu, Iekšlietu ministrijai nepieciešams dot tādēļ, lai būtu likumīgs pamats piespiest preses izdevumu publicēt šo pretraktu, jo preses izdevumā nepatiesi apvainotai personai jādod iespēja aizstāvēties tajā pašā laikā, kad apvainojumi pret viņu celti, nevis mēnešiem vai pat gadiem gaidīt tiesas lēmumu, kas nepatieso rakstu gan liks atsaukt, taču pašam atsaukumam vairs nebūs nekādas praktiskas nozīmes.⁴⁰ Tiesa gan, Saeima 1927. gada 28. janvāra sēdē šo grozījumu projektu noraidīja – un attiecīgi tas bija spēkā tikai nedaudz vairāk kā 3 mēnešus.⁴¹

Nākamā *Preses likuma* grozījumu kampaņa sākās 1929. gadā,⁴² un attiecīgie grozījumi tika pieņemti 1930. gada martā. Tie saturēja divus labojumus: 1) par periodiskiem izdevumiem tika atzīti tie “izdevumi, kas, atsevišķi iznākdami, tomēr pēc ārējā izskata, līdzīga nosaukuma vai citādi ir agrākā izdevuma turpinājums”; 2) aizliedza izdot periodisku izdevumu, “ja izdevums ar tādu pašu vai līdzīgu

nosaukumu ir apturēts vai ar tiesas spriedumu aizliegts”.⁴³ Šādi grozījumi bija nepieciešami, jo tika konstatēti gadījumi, kad formāli vienreizējs izdevums ar līdzīgiem nosaukumiem faktiski tika izdots kā periodisks izdevums. Pret šiem grozījumiem, protams, iebilda sociāldemokrāti, norādot, ka grozījumos izmantoti “pārāk stiepjami jēdzieni”, tādēļ tie ierobežos preses brīvību.⁴⁴ No formālā viedokļa viņu kritika bija pamatota, taču jāatceras, ka tajā laikā komunisti saviem aizliegtajiem preses izdevumiem bija sākuši regulāri mainīt nosaukumus un publicēt tos kā jaunus izdevumus.⁴⁵ Tieši tādēļ Saeimas Juridiskās komisijas referents A. Bergs paskaidroja, ka šādi grozījumi ir nepieciešami, “lai nepadarītu mūsu preses likumu smieklīgu ar to, ka viņu gluži viegli var apiet”, bet Demokrātiskā centra deputāts Jānis Breikšs nepārprotami pateica, ka šie grozījumi ir vērsti “pret komunistiem” un domāti viņu Latvijas valstij naidīgo “domu un politisko centienu apkaršanai”.⁴⁶

Pēdējā būtiskā kampaņa apskatāmajā laika posmā par jaunu ierobežojumu iekļaušanu *Preses likumā* notika jau pēdējā gada laikā pirms K. Ulmaņa apvērsuma. Vispirms 1933. gada 26. aprīlī Satversmes 81. panta kārtībā MK pieņēma *Pārgrozījumu preses likumā*, saskaņā ar kuru spiestuves īpašnieks vai atbildīgais vadītājs drīkstēja izsniegt pasūtītājam neperiodisku izdevumu tirāžu vai tās daļu tikai pēc atļaujas saņemšanas no Iekšlietu ministrijas vai vietējā policijas priekšnieka.⁴⁷ Saeimas Publisko tiesību komisijas vairākums, apspriežot minēto grozījumu, konstatēja, ka “šis pārgrozījums ir ļoti lielā pretrunā ar visu līdzšinējā preses likuma garu” un “radīs faktiski tādu stāvokli, kas līdzināsies iepriekšējai cenzūrai”, tādēļ “šāds pārgrozījums preses likumā nav vajadzīgs”.⁴⁸ Lai arī iekšlietu ministrs Gotfrīds Mīlbergs izsacījās par šā grozījuma nepieciešamību, tomēr 16. jūnijā ar pārliecinošu balsu vairākumu (48 par un 25 pret) minētais *Pārgrozījums preses likumā* tika atcelts.⁴⁹

Neskatoties uz to, jau tā paša gada oktobra vidū Satversmes 81. panta kārtībā MK pieņēma šos pašus noteikumus vēlreiz, tikai ar dažām formāla rakstura atrunām.⁵⁰ Tā kā tobrīd spēkā esošās Satversmes 81. pants, cita starpā, noteica, ka šā panta kārtībā pieņemtie noteikumi “nevar grozīt [...] pastāvošās Saeimas laikā pieņemtos likumus”,⁵¹ tad minētie noteikumi juridiski bija uzskatāmi par Satversmei neatbilstošiem un tāpēc arī spēkā neesošiem no to pieņemšanas brīža. Protams, šāda MK rīcība izsauca karstas debates Saeimā. Uz šo MK noteikumu pretrunu ar Satversmi norādīja LSDSP deputāts Fricis Menders,⁵² turklāt no tā vai cita viedokļa

pret šo *Pārgrozījumu preses likumā* izteicās arī pārējie deputāti, kas piedalījās debatēs, taču šoreiz minētie grozījumi tika noraidīti vien ar 3 balsu pārsvaru.⁵³

Nepilnu mēnesi pēc 4. Saeimas pēdējās likumīgi apstiprinātās K. Ulmaņa vadītās valdības izveidošanas – 1934. gada aprīļa vidū (t.i., mēnesi pirms apvērsuma) jaunā valdība atkal Satversmes 81. panta kārtībā izdeva jaunus *Pārgrozījumus preses likumā*, kuros atkal bija tā pati klauzula, ka “spiestuves īpašnieks vai atbildīgais vadītājs var izsniegt pasūtītājam neperiodiska izdevuma tirāžu vai daļu no tās” tikai pēc IeM vai vietējā policijas priekšnieka atļaujas saņemšanas. Turklāt šajos grozījumos bija vēl otra klauzula, kas deva tiesības iekšlietu ministram konfiscēt “no ārzemēm pienākošos poligrāfisko iestāžu ražojumus” vai aizliegt to ieviešanu Latvijā ne tikai tajos gadījumos, “ja to saturs pēc Latvijas likumiem ir noziedzīgs” (kā līdz grozījumiem), bet arī tad, ja to saturs bija “ar valsts interesēm kaitīgu tendenci” (kas pats par sevi jau ir ļoti plaši interpretējams formulējums).⁵⁴ Protams, pret šiem grozījumiem atkal iebilda LSDSP un Strādnieku un zemnieku frakcijas pārstāvji, kas ierosināja tos noraidīt, taču iebildumus no citu frakciju puses Saeimas stenogrammas vairs nefiksē – un šoreiz Saeima ar 10 balsu pārsvaru minētos grozījumus atstāja spēkā.⁵⁵ Tā kā šie grozījumi tika pieņemti tikai mēnesi pirms K. Ulmaņa organizētā apvērsuma, var diezgan droši uzskatīt, ka šoreiz to izdošanas galvenais mērķis bija K. Ulmaņa vēlme gūt iespēju likumīgi aizkavēt vai aizliegt to preses izdevumu iznākšanu, kuros parādītos informācija, kas varētu traucēt apvērsuma īstenošanu.

Literāriem darbiem cenzūru legalizēja 1927. gada aprīļa beigās pieņemtie *Noteikumi par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras*. Noteikumi paredzēja izveidot īpašu komisiju, kas sastādītu “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu, un šo sarakstu publicēt oficiālajā laikrakstā “Valdības Vēstnesis”. Komisijas priekšsēdētāja iecelšana bija izglītības ministra kompetencē, priekšsēdētāja biedra deleģēšana – iekšlietu ministra kompetencē, savukārt pārējais komisijas sastāvs – seši locekļi – bija jāievēlē “pa vienam no mākslinieku, rakstnieku, grāmattirgotāju, bērnu un jaunatnes aizsardzības, skolotāju un ārpusskolas izglītības organizācijām”. Kā redzams, cenzūras funkcijas tika sadalītas starp valsts un nevalstisko sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem, turklāt pēdējo skaits komisijā bija paredzēts lielāks. Komisijas sastādītajā “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstā iekļauto literatūru bija gandrīz pilnībā aizliegts publiski pārdot un izplatīt. Galvenais šo noteikumu trūkums

bija tas, ka tajos nekur nebija definēts, kas ir uzskatāms par “sēnalu un neķītrību literatūru”, bet šā jautājuma izšķiršana bija pilnībā atstāta minētās komisijas kompetencē.⁵⁶ Zīmīgi, ka noteikumus bija pieņēmusi LSDSP atbalstītā Mārgera Skujenieka vadītā valdība, lai gan parasti sociāldemokrātu pārstāvji visur protestēja pret jebkādu preses un vārda brīvības ierobežošanu.

Pret tik nenoteiktiem formulējumiem šajos noteikumos iebilda daļa tā laika juristu. Piemēram, Hermanis Apsītis brīdināja, ka “komisijas lēmumi, atkarībā no personālā sastāva, var iznākt raibi un pārsteidzoši kā sabiedrībai, tā autoriem un izdevējiem” un “tur, kur valda vienīgi [komisijas. – G. Z.] ieskats, tur agri vai vēlu jāsastopas ar patvaļu”.⁵⁷ Vēl jo vairāk šāds komisijas lēmumu “raibums”, kā arī noteiktu kritēriju trūkums “sēnalām un neķītrībai” bija potenciāli bīstams, jo iepriekš aplūkotajos noteikumos bija ietverta sankcija, kas paredzēja kriminālatbildību par “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstā iekļauto izdevumu tirgošanu vai citādu nodošanu jaunatnei.⁵⁸

1927. gada vasarā par Sēnalu un neķītrību literatūras komisijas⁵⁹ priekšsēdētāju tika iecelts literāts Jēkabs Roze (Līgotņu Jēkabs), bet par priekšsēdētāja biedru – šo noteikumu projekta izstrādātājs un IeM Preses un biedrību nodaļas vadītājs Konstantīns Vilde. Par komisijas locekļiem tika apstiprināti tādi pazīstami literāti un grāmatnieki kā Antons Austrīņš, Jānis Rapa, Ernests Birznieks-Upītis u.c.⁶⁰ Jau 1927. gada 19. jūlijā tā laika izglītības ministrs Jānis Pliekšāns (Rainis) apstiprināja pirmo komisijas sastādīto “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu, bet līdz 1927. gada beigām tika sastādīti četri šādi saraksti, kuros kopumā bija iekļauti 35 dažādu nosaukumu gan literāri darbi, gan arī vairāki ilustrētie žurnāli (piemēram, “Sensācija”, “Elegance”, “Vecpūsis” u.c.).

Sarakstos iekļautās literatūras un periodisko izdevumu saturiskā un kvantitatīvā analīze varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā, taču, aptuveni pārlūkojot “sēnalu un neķītrības literatūras” sarakstos ietvertos izdevumu nosaukumus, kā arī izlases veidā pārlūkojot tajos iekļautos literāros darbus, pamatā šos sacerējumus var sadalīt divās kategorijās: 1) pārsvarā kriminālromāni par dažādu noziedznieku piedzīvojumiem (piemēram, “Bandīta Kaupēna noziegumi”, “Bandītu karalis Adamaitis, bīstams laupītāju vadonis”, “Jūras laupītāju virsnieks Marino Marinelli” utt.); 2) salīdzinoši nedaudz mazāk t.s. seksuāla satura literatūra (piemēram, “Ar kaislību sistie”, “*Liubovnyye utekhi Ekateriny Velikoi*”, “Erosa nedarbi” utt.).⁶¹ Jau pēc gada komisijas vadība konstatēja, ka “patlaban īsto sēnalu literatūru

izdod daudz retāk nekā agrāk, kad vēl nepastāvēja noteikumi par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras”, kas tad arī uzskatāms par “galveno komisijas panākumu”.⁶² K. Vilde kā īpašu komisijas darbības nopelnu pat uzsvēra to, ka dažas sēnalu literatūras izdevniecības jau novestas pie darbības izbeigšanas, bet citu pastāvēšana esot apdraudēta. Turklāt “jau tas apstākļi vien, ka ir iespējams uzņemt sarakstā jaunatnei kaitīgos izdevumus, daudzkārt atbaida no sēnalu literatūras izdošanas”, līdz ar to “šo noteikumu netiešais iespaids ir vēl lielāks nekā tiešais”.⁶³ Kopumā līdz 1934. gada 12. maijam, kad komisija pēdējo reizi pirms apvērsuma šo sarakstu papildināja, jaunatnei kaitīgās literatūras sarakstā bija iekļauts jau 221 sacerējums⁶⁴ (daži gan vēlāk no šā saraksta tika izslēgti).

Kopumā var konstatēt, ka, divdesmitajos gados pieņemtie un uz presi attiecināmie normatīvie akti bija ļoti liberāli, taču preses brīvības ierobežojumi, kā arī “sēnalu un neķītrības literatūras” cenzēšana tika ieviesta jau divdesmito gadu otrajā pusē un trīsdesmito gadu sākumā, t.i., vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā valsts apvērsuma. Raksturīgi, ka, lai arī vairumu no pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, kas pastiprināja aplūkotos ierobežojumus, iniciēja t.s. labā spārna politiķi, tomēr šādas tendences nebija svešas arī sociāldemokrātiem (t.i., “kreisajam spārnam”), kuru atbalstītā valdība pieņēma *Noteikumus par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras*. Jāatzīst, ka preses cenzūrai šajā laikā bija arī objektīvi iemesli. Totalitāra režīma eksistence kaimiņvalstī PSRS, kā arī vēlāk tādu pašu tendenču strauja attīstība Vācijā (arī Latvijā dzīvojošās baltvācu minoritātes starpā) spieda Latvijas politiķus ierobežot līdzīgu tendenču attīstību Latvijā.

NORMATĪVIE AKTI PAR KINO NOZARI UN KINO CENZŪRA⁶⁵

Pirmais normatīvais akts, kas pēc neatkarības proklamēšanas reglamentēja kino jomu, bija 1919. gada jūlija pirmajā pusē (t.i., pēc Rīgas pārņemšanas latviešu karaspēka kontrolē) Rīgas pilsetas komandanta izdots rīkojums. Cita starpā, tas noteica, ka “kinematogrāfu atvēršana [...] drīkst notikt tikai ar attiecīgu atļauju”.⁶⁶ Savukārt mēnesi vēlāk, t.i., augusta sākumā, ar Militārās policijas priekšnieka rīkojumu Rīgā jau tika ieviesta kinofilmu iepriekšējā cenzūra. Šis rīkojums noteica, ka visiem Rīgas kinoteātru

īpašniekiem vai pārvaldniekiem jāsaņem atļauja filmu izrādīšanai un trīs dienas pirms izrādīšanas filmas jāiesniedz Policijas pārvaldē cenzēšanai.⁶⁷ 1920. gada februārī Iekšlietu ministrijas *Cirkulārā apriņķu priekšniekiem un pilsētu prefektiem*, kas attiecās jau uz visu Latvijas teritoriju, bija noteikti arī pirmie cenzūras kritēriji. Tā kā vairums kinoteātros izrādīto filmu bija ievestas no ārzemēm un ļoti reti tika tulkotas latviski, tad Iekšlietu ministrija visiem kino īpašniekiem un pārvaldniekiem pieprasīja divu nedēļu laikā kinofilmas iztulkot valsts valodā.⁶⁸ Filmas, kuras nebūs tulkotas, izrādīt aizliedza. Tika pieprasīts arī, lai uzraksti uz afišām un izrāžu programmām būtu valsts valodā un lai tie atrastos virs vai pirms uzrakstiem citās valodās. Cenzējamas savukārt bija “zema morāliska un pornogrāfiska satura” filmas, bet attiecīgajiem darbiniekiem tika uzdots “pie skatu cenzēšanas griezt uz to pienācīgu vērību un pievestā satura kinematogrāfa lentes izņemt no apgrozības”.⁶⁹

1920. gada beigās Satversmes sapulce uzdeva valdībai pat izstrādāt likumu, kura uzdevums būtu novērst “nebūšanas” kinematogrāfu programmās,⁷⁰ un 1921. gada janvārī valdība pieņēma *Pagaidu noteikumus par izrādēm un izrīkojumiem*. Latvijā atļāva izrādīt tikai Iekšlietu ministrijas iepriekš cenzētas filmas un par kino filmu izrādīšanu bija iepriekš oficiāli jāpaziņo vietējām policijas amatpersonām, turklāt “pie paziņojuma jāpieliek klāt [...] visu izrādāmo kino lentu un fonogrāfa plates teksts”. Aizliegt izrādīt filmas vai to fragmentus varēja gadījumos, ja to tekstā bija “nozieguma iezīmes”, ja to “teksts nepieklājīgs vai piedauzīgs”, kā arī ja nebija iesniegtas noteikumos prasītās ziņas.⁷¹

Dažas dienas vēlāk izdotā IeM instrukcija diezgan detalizēti reglamentēja kino izrāžu, kā arī publisku sarīkojumu cenzūras principus. Instrukcija aizliedza kinoteātros izrādīt t.s. divertismentus vai citas “piedevas”, bet izglītošanas nolūkā prasīja kino izrāžu programmā iekļaut pa “vienam pamācošam vai zinātniskam gabalam”. Lai arī filmu cenzēšana bija Iekšlietu ministrijas kompetencē, tomēr “svarīgos gadījumos” bija paredzēts pieaicināt arī Izglītības ministrijas (IzM) pārstāvi. Zīmīgi, ka “filmu iepriekšēja caurskatīšana no komisijas locekļu puses nav obligatoriska, bet vēlama”, savukārt pēc apriņķu priekšnieku vai pilsētu prefektu ierosinājuma komisijai tika pat dotas tiesības atkārtoti cenzēt iepriekš jau atļautās filmas.⁷² Tātad tiesības cenzēt filmas, pat tās neskatoties, un atkārtoti cenzēt iepriekš atļautās filmas deva kino cenzoriem ļoti plašas pilnvaras un iespējas ietekmēt kino repertuāru Latvijā.

1922. gada februārī minētā instrukcija tika grozīta. Kinoteātros atkal atļāva izrādīt t.s. divertismentus, taču ar noteikumu, ka visi divertismenta priekšnesumi un teksti ir cenzējami Iekšlietu ministrijā tādā pašā kārtībā kā filmas, bet policijas pārstāvjiem tika uzdots stingri skatīties uz to, lai divertismenta uzvedumi nepārkāptu “pieklājības robežas”.⁷³ Tā paša gada oktobrī Iekšlietu ministrija izdeva rīkojumu, saskaņā ar kuru atļautas bija tikai tās kinoteātru izrādes, kuru programmās “uzņemta arī Latvijas valsts notikumu hronika, nostādot to programmas pirmā vietā”.⁷⁴ Savukārt 1923. gada februāra beigās iekšlietu ministrs aizliedza “personām līdz 16 gadu vecumam apmeklēt kinematogrāfus”.⁷⁵ Kā redzams, valsts institūcijas mēģināja noteikt ne tikai to, ko izrādīt nav vēlams, bet arī to, kas un kādā daudzumā būtu jāizrāda.

Te gan jāatzīmē, ka kino cenzēšana nebija tikai atsevišķu IeM ierēdņu iegriba, to prasīja arī daļa inteligences. Presē jau divdesmito gadu sākumā parādījās aicinājumi “paplašināt” kara cenzoru darbību attiecībā uz kino jomu, “aizliegt bērniem līdz apm. 16 gadiem, ja ne arī apmeklēt kinematogrāfu vispāri, [...] tad vismaz šīs “pikantās” izrādes”.⁷⁶ Savukārt 1923. gadā presē parādījās pat prasība: izdot likumu, ka “pusei no izrādāmām filmām jābūt ņemtām no latviešu literatūras un dzīves”, kā arī “filmu lentēm jāuzliek sevišķi liela muiža, vislielākā, kāda vien var būt”.⁷⁷ Var tikai minēt, kādi motīvi vadīja šīs prasības autoru, taču apstākļos, kad kinematogrāfs Latvijā bija vēl tikai veidošanās stadijā un savu filmu bija ļoti maz,⁷⁸ prasīt, lai puse filmu būtu “no latviešu literatūras un dzīves”, bija pilnīga utopija.

1925. gadā Latvija pievienojās jau minētajai Ženēvas *Konvencijai par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošanu*, kurā, cita starpā, par nosodāmām bija atzītas arī “netiklas” kinematogrāfa filmas.⁷⁹ Pievienošanās šai konvencijai kino jomā gan neko būtisku nemainīja. Valdība jau 1924. gada janvārī bija pieņēmusi *Noteikumus par kinematogrāfiem*, kuros nepārprotami bija noteikts, ka “kinematogrāfos izrādīt atļauts vienīgi Iekšlietu ministrijā iepriekš cenzētas filmas”, kā arī precizēts, ka aizliegt filmas var trīs iemeslu dēļ: 1) ja to izrādīšana “varētu apdraudēt sabiedrības mieru un drošību, 2) aizskar reliģiskas jūtas, 3) veicina brutalitāti vai arī atstāj ļaunu iespaidu uz skatītāju tikumību un kaitē valsts cieņai vai arī labām attiecībām ar ārvalstīm”. Jebkurām nepilngadīgo izrādēm bija “aizliedzamas arī tādas filmas, kuras varētu atstāt ļaunu iespaidu uz jaunatnes morālisko attīstību vai arī varētu pārmērīgi kairināt jaunatnes fantāziju”, bet bērni līdz 6 gadu vecumam vispār nebija

“pielaižami kinematogrāfu izrādēs”. Cita starpā, minētajos noteikumos bez prasībām, ka filmu uzrakstiem jābūt valsts valodā un “valsts valodai jāstāv pirmā vietā” (tas pats bija prasīts jau 1919. gadā Rīgas komandanta izdotajā rīkojumā), bija arī virkne prasību par latviešu valodas obligātu izmantošanu filmu uzrakstos.⁸⁰ Kopumā jāsaaka, ka salīdzinājumā ar preses un poligrāfisko iestāžu likumiem kino jomu reglamentējošie normatīvie akti ne tikai ieviesa iepriekšējo cenzūru, bet vispār noteica šai jomai salīdzinoši lielus ierobežojumus.

1926. gada februāra pirmajā pusē pieņemtais *Likums par kinematogrāfijām*⁸¹ pamatā bija līdzīgs 1924. gada noteikumiem, taču mainīja kino cenzūras institucionālo pakļautību. Agrāk kino cenzūra bija IeM kompetencē, savukārt jaunais likums paredzēja, ka filmas “cenzējamās Izglītības ministrijā saziņā ar Iekšlietu ministriju”. Tas nozīmēja, ka kino cenzūra pamatā tika nodota IzM kompetencē un IeM ietekme būtiski mazinājās. Motivācija šādai kino cenzūras pakļautības institucionālai maiņai tika pamatota ar apsvērumu, ka cenzūras ieviešanas pamatmotīvs ir gādāt, “lai ar filmām nepieņemtu pornogrāfiju vai citādi tamlīdzīgi kaitīgi neiespaidotu mūsu jaunatni”, un, tā kā cenzūras “smaguma punkts ir morālais viedoklis”, tādēļ, “ja vispār kāda valsts iestāde var dot zināmu morālistisku mērauklu, tad tā var būt nevis policijas iestāde, [...] bet tā iestāde, kas audzina mūsu jaunatni”, t.i., Izglītības ministrija. Tiesa gan, Saeimas balsojumā šis viedoklis guva tikai 1 balss pārsvaru pār otru uzskatu, kas kino cenzūru gribēja atstāt IeM kompetencē.⁸² Pazīmes, kuru dēļ kādu filmu varēja aizliegt, palika tādas pašas kā iepriekš minētajos 1924. gada noteikumos (t.i., aizskar reliģiskas jūtas, veicina brutalitāti, atstāj ļaunu iespaidu uz skatītāju tikumību, apdraud sabiedrības mieru un drošību, kaitē valsts cieņai vai labām attiecībām ar ārvalstīm). Kopumā šis likums kļuva par pirmo LR augstākajā likumdošanas līmenī pieņemto normatīvo aktu, kurš ne tikai paredzēja cenzūras ieviešanu noteiktā jomā (t.i., kino), bet pat noteica, kāda veida informācija ir cenzējama. Arī formulējumi par to, kādas filmas ir cenzējamas, bija diezgan vispārīgi un nekonkrēti, tātad faktiski cenzētājiem tika atstātas diezgan plašas iespējas pieņemt lēmumus pēc saviem ieskatiem.

Uz likuma pamata izveidotās Kinocenzūras kolēģijas sastāvā bija trīs (no 1928. gada – deviņi) izglītības un iekšlietu ministru iecelti pārstāvji (šāda sistēma kino cenzūrā turpināja pastāvēt līdz Sabiedrisko lietu ministrijas izveidei un darbības uzsākšanai 1937. gadā). Lai arī 1926. gadā pieņemtais likums daļēji mainīja kino cenzūras

institucionālo padotību, tomēr filmu cenzēšanas principi kopumā palika tādi paši, kā bija noteikts jau divdesmito gadu pirmajā pusē, t.i., kinoteātros bija atļauts izrādīt tikai iepriekš cenzētas filmas, Kinocenzūras kolēģija varēja cenzēt filmas, arī tās nenoskatoties, kino izrādēs “jāuzņem arī vietējā hronika” un Kinocenzūras kolēģijas locekļiem tika dota brīva ieeja visos Latvijas kinoteātros.⁸³

1929. gadā kino cenzūrai tika dotas tiesības cenzēt arī kino reklāmas⁸⁴ (faktiski gan reklāmas tika cenzētas jau agrāk). Tā paša gada 1. oktobrī valdība vēlreiz grozīja *Likumu par kinematogrāfiem*. Šoreiz grozījumi paredzēja, ka skaņu filmās cenzējama arī “runa, dziedāšana un mūzika” (kamēr pastāvēja tikai mēmais kino, tikmēr šāda klauzula nebija nepieciešama⁸⁵), bet kino izrādēs iekļaujamo hroniku izsniegšanas tiesības tika monopolizētas tikai IzM rokās, jo bija “atkārtoti ienākušas sūdzības” par hroniku “vājo saturu”, tādēļ esot nepieciešams kontrolēt arī hroniku demonstrēšanu. Bez tam, “ja kinematogrāfos izrāda neatļautu divertismentu vai uzved to piedauzīgi”, Izglītības ministrijai tika dotas tiesības aizliegt šiem kinematogrāfiem uzvest divertismentu uz laiku līdz 1 gadam. Pēdējais grozījums bija nepieciešams, jo divertismentos esot bijis “daudz necenzētu tekstu” un “piedauzīga izteiksme”.⁸⁶ Visbeidzot 1930. gada oktobra pirmajā pusē *Likums par kinematogrāfiem* tika papildināts ar sankciju, ka “vainīgiem par šā likuma pārkāpšanu draud kriminālatbildība”.⁸⁷ Tātad kopumā 1929.–1930. gada laikā kino izrādēm un ar tām saistītajiem pasākumiem jūtami tika palielinātas cenzūras tiesības un iespējas.

Attieksme pret kino cenzūru sabiedrībā bija neviennozīmīga. Neapmierināti ar kino cenzūru, protams, bija kinoteātru īpašnieki. Viņi uzskatīja, ka “cenzūras pastāvēšana vienīgi attiecībā uz kino ir uzskatāma par nenormālu parādību, jo [...] citu izpriecās vietu cenzūra pie mums nepastāv”.⁸⁸ Savukārt kultūras institūciju pārstāvju viedoklis bija diametrāli pretējs. Lielāko Latvijas teātru vadība prasīja pat kino cenzūras darbības paplašināšanu, jo “kino sāk apdraudēt mākslas iestāžu eksistenci”, filmas ar “kriminālistiku” un “pikantēriju” demoralizē un banalizē “estētiskas jūtas” – īpaši attiecībā uz jaunatni, bet kino divertismenti ir “mākslas profanācija, bieži ar pornogrāfisku piegaršu”, turklāt kino apmeklē daudz biežāk nekā teātrus.⁸⁹ Pēdējais arguments, visticamāk, arī bija galvenais teātru neapmierinātības cēlonis. Arī citi izglītības un kultūras nozaru pārstāvji prasīja “aizliegt seksuāli kairinošas un šausmu filmas kinoteātros kā bērniem, tā pieaugušiem”.⁹⁰

Kādi bija kino cenzūras rezultāti? Autora rīcībā ir diezgan maz ziņu par Latvijā cenzēto filmu skaitu, turklāt tikai par divdesmito gadu beigām – trīsdesmitajiem gadiem (sk. tabulu), taču arī no tām var izdarīt zināmus secinājumus.

Tabula. CENZĒTO FILMU SKAITS LATVIJĀ 1928.–1934. GADĀ

Gads	Cenzēto filmu kopskaits	Cenzēto filmu kopgarums (metros)	Izrādīt atļauto filmu skaits ⁹¹	Izrādīt atļauto filmu kopgarums (metros)	Aizliegto filmu skaits ⁹²	Aizliegto filmu skaits %	Aizliegto filmu kopgarums (metros)	Aizliegto filmu kopgarums %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1928.	920	1 084 163	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1929.	775	1 012 336	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1930.	784	1 062 253	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1931.	844	1 079 616	821 ⁹³	1 036 004	23	2,72%	43 612	4,04%
1932.	645	795 122	619	749 729	26	4,03%	45 393	5,71%
1933.	612	734 941	573	654 689	39	6,37%	80 252	10,92%
1934.	813	960 129	701	792 833	112	13,78%	167 296	17,42%

Sastādījis autors, izmantojot: Kinocenzūra. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1933, novembris, Nr. 11, 376.–377. lpp.;

Kino uzņēmumu darbība. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.;

V. Salnītis (sast.), M. Skujenieks (red.) (1938). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 147.–148. lpp.

Kā redzams, krīzes laikā 1932.–1933. gadā cenzūras izskatīto un atļauto filmu skaits un garums bija mazāks nekā citos gados,⁹⁴ kas saistāms ne tik daudz ar cenzūras aizliegumiem, cik ar filmu kopējā skaita samazināšanos šajos gados. Pilnīgi cita aina vērojama, ja aplūko aizliegto filmu apjoma tendenci 1931.–1934. gadā. Tā 1931. gadā no 844 filmām tika aizliegtas 23 filmas (t.i., 2,72% no cenzēto filmu kopskaita), bet turpmākajos gados cenzūras aizliegto filmu skaits arvien vairāk pieauga, un 1934. gadā no 813 filmām pilnībā aizliegtas tika jau 112 filmas (t.i., 13,78% no filmu kopskaita). Turklāt, ja aplūko aizliegto filmu garumu metros, redzams, ka 1931. gadā tika aizliegti 4,04%, bet 1934. gadā jau 17,42% no visu filmu kopējā garuma.⁹⁵ Ja aizliegto filmu apjoma straujo pieaugumu 1934. gadā var skaidrot ar K. Ulmaņa organizētā apvērsuma izsaukto cenzūras pastiprināšanos, tad aizliegto filmu skaita un garuma pieaugums 1932. un 1933. gadā parāda tendenci, ka cenzūras vēlme ierobežot

dažādas parādības kinomākslā bija vērojama jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa apvērsuma.

Neskatoties uz šiem datiem, spriest par kino cenzūras faktisko efektivitāti ir diezgan problemātiski. Ir ziņas, ka praksē kino cenzūras noteiktie ierobežojumi vismaz reizēm tika apietī vai pat vienkārši ignorēti. Piemēram, 1926. gada novembrī IzM Skolu virsvalde ziņoja iekšlietu ministram, ka dažos kinoteātros (“Forums”, “Astoria”) tiek izrādītas gan necenzētas vai pat tieši aizliegtas reklāmas un divertimenti, gan arī necenzētas vai aizliegtas filmas. Tāpat kinoteātri neizpildot nosacījumus par vietējās hronikas izrādīšanu.⁹⁶ Kino cenzūras apiešana vai ignorēšana acīmredzot varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā tēma, tomēr pagaidām var konstatēt, ka, neskatoties uz ierobežojumiem (kas salīdzinoši bija krietni lielāki nekā citām kultūras nozarēm), kino cenzūras faktiskā efektivitāte acīmredzot bija zemāka, nekā paredzēja tās formālais ietvars.

Kopumā var secināt, ka kino jomu valsts centās ierobežot vairāk nekā jebkuru citu kultūras nozari un cenzūras noteikumi šajā jomā bija krietni detalizētāki un stingrāki nekā citās sfērās. Jau divdesmito gadu otrajā pusē un trīsdesmito gadu sākumā kino cenzūras pilnvaras tika vairākkārt palielinātas, kā arī palielinājās tās aizliegto filmu skaits. Te gan jāatzīmē, ka Latvija šajā ziņā nebija unikāla valsts. Arī t.s. rietumvalstīs “vārda brīvība, kas tika piemērota plašsaziņas līdzekļos un dažādos mākslas priekšnesumos, kinomākslā netika pieļauta”,⁹⁷ savukārt PSRS tajā pašā laikā kino vispār jau bija pārvērst par vienu no komunistu propagandas līdzekļiem.

LIKUMDOŠANA PAR CENZŪRU TEĀTROS UN CITOS KULTŪRAS PASĀKUMOS

Pirmie neatkarīgās Latvijas normatīvie akti, kas daļēji bija attiecināmi uz teātru darbību, bija jau minētie 1919. gada jūlija Rīgas pilsētas komandanta rīkojumi, saskaņā ar kuriem dažādu sarīkojumu organizēšana, teātru atvēršana un izrāžu rīkošana drīkstēja notikt “tikai ar attiecīgu atļauju”. Par teātru izrādēm u.c. sarīkojumiem “dienu iepriekš” bija jāpaziņo pilsētas komandanta pārvaldei un visās teātru izrādēs bija jāatstāj divas vietas brīvas komandanta pārvaldes “dežūrējošo adjutantū rīcībā”.⁹⁸

Visas Latvijas mērogā nevalstisko teātru izrāžu, koncertu un citu sarīkojumu organizēšanas kārtību noteica arī jau minētie 1921. gada

pagaidu noteikumi.⁹⁹ Organizatoriem par katru izrādi vai sarīkojumu bija jāpaziņo vietējām policijas amatpersonām, kurām savukārt tika dotas tiesības aizliegt “priekšnesuma izpildīšanu”, ja tā tekstā bija “noziedzuma iezīmes” vai arī teksts bija “nepieklājīgs vai piedauzīgs”. Turklāt aprīnča priekšniekam vai pilsētas prefektam tika dotas tiesības pārtraukt iepriekš atļautu sarīkojumu, ja “izpildītāji atkāpjas no izrādes [...] atļautā tekstā”, ja atļautu tekstu izrāda “tādā veidā vai ar tādām zīmēm, ka tas paliek noziedzīgs vai piedauzīgs”. Papildu tam policijas amatpersonām bija pienākums izskatīt “visu runājamo vai dziedamo gabalu tekstus” un “jānoteic, kurus gabalus var uzvest, neskatoties uz to, vai šie gabali jau agrāk pielaisti izrādēm vai nē”.¹⁰⁰ Kā redzams, šajā gadījumā faktiski ir runa par to, ka policijas institūcijām bija tiesības gan cenzēt, gan pat pārtraukt publiskus izklaides pasākumus. Pamatojums tik stingrai izklaides pasākumu uzraudzībai bija arguments, ka “kabarē, varietē [...] bieži vien pārsniedz katras pieklājības, estētikas un ētikas robežas, kas atstāj samaitājošu iespaidu uz jaunatni un nepieaugušiem bērniem”.¹⁰¹

1921. gada sākumā arī Satversmes sapulcē izraisījās plašas diskusijas par teātru cenzūru. Strīda iemesls bija lugas “Pans” izrāde Nacionālajā teātrī. Latgales frakciju deputāti uzskatīja, ka šī luga kūdot pret ticību.¹⁰² Latgales Kristīgo zemnieku savienības pārstāvis F. Trasuns pat ieteica izdot likumu, lai “tādas lietas netiktu pielaistas un caur zināmu likumu tās tiktu aprobežotas”. Savukārt sociāldemokrāti, tieši pretēji, šo Latgales pārstāvju sašutumu interpretēja kā vērstu “pret mūsu vēl nenodibināto kā mākslas, tā zinātnes brīvību”.¹⁰³ Lai arī tiešu lēmumu par lugas aizliegšanu Satversmes sapulce nepieņēma, tomēr februāra beigās Nacionālā teātra direkcija paziņoja, ka “Pana” izrādes pagaidām nenotiks.¹⁰⁴

1924. gadā pieņemtajā *Likumā par izrādēm un izrīkojumiem*¹⁰⁵ šo pasākumu pieteikšanas kārtība bija atstāta līdzīga tai, kā bija noteikts jau 1921. gada noteikumos. Plašākās diskusijas Saeimas debatēs izcēlās par klauzulu, kas ļāva policijas amatpersonai pārtraukt atļautu pasākumu, ja tas “pieņem noziedzīgu vai piedauzīgu raksturu”. Sevišķi pret to iebilda sociāldemokrāti, uzsverot, ka kāda zemāka ranga policijas uzrauga priekšstati par “noziedzīgu vai piedauzīgu raksturu” var būt visai primitīvi, taču viņu priekšlikums šo klauzulu svītrot tika noraidīts (gan tikai ar 4 balsu pārsvaru).¹⁰⁶ Kopumā tomēr likuma punkti par policijas tiesībām pārtraukt sarīkojumu bija salīdzinoši “maigāki” nekā 1921. gada noteikumos paredzētie, jo policijas darbiniekam nevajadzēja vairs uzraudzīt to, vai pasākumā

nenotiek “atkāpšanās” no apstiprinātā teksta, tāpat jaunais likums vienkāršoja izrāžu un koncertu sarīkošanas formālo procedūru.

Neskatoties uz to, ka teātru jomā *Likums par izrādēm un izrīkojumiem* neparedzēja cenzūru, praksē var konstatēt gadījumus, kad tīri administratīvā kārtā valsts amatpersonas pieņēma pat diezgan dīvainus aizliegumus. Piemēram, 1927. gada janvārī iekšlietu ministrs M. Skujenieks (viņš tobrīd bija arī Ministru prezidents), “ievērojot Kara ministrijas ierosinājumu”, aizliedza “uzstāties publiskās izrādēs aktieriem, kas gērbusies mūsu armijas karavīru formas tērpā”, un izņēmumi bija pieļaujami tikai ar “iekšlietu ministra atļauju katrā atsevišķā gadījumā”.¹⁰⁷ Turklāt šis rīkojums tika izdots t.s. centriski kreisās valdības laikā, kuru atbalstīja arī LSDSP. Šāds aizliegums ir diezgan klajā pretrunā ar sociāldemokrātu skaļo retoriku par “labā spārna”¹⁰⁸ cenšanos ierobežot brīvību.

Formālo likuma “stingrību” paplašināja 1933. gadā pieņemtie *Pārgrozījumi likumā par izrādēm un izrīkojumiem*, kuri paredzēja palielināt policijas kontroles tiesības publisku pasākumu rīkošanai. Pirmkārt, lai sarīkotu pasākumu, bija jāiesniedz policijai sarīkojumā uzvešanai vai izpildīšanai paredzētos “inscenējumus vai citus vārdiem izpildāmus priekšnesumus” (līdzīga prasība bija 1921. gada pagaidu noteikumos). Otrkārt, iekšlietu ministram tika dotas tiesības aizliegt “izrādes un izrīkojumus, kuru mērķis ir noziedzīgs vai kura sarīkošana apdraud atklātu mieru un drošību”.¹⁰⁹ Līdz ar to ministra kompetencē nonāca tiesības pašam interpretēt to, kurš pasākums var palikt noziedzīgs. Te gan jāatzīmē, ka šos grozījumus lielā mērā spieda ieviest tā laika iekšpolitiskā situācija. 1933. gadā Latvija joprojām vēl nebija atguvusies no vispasaules t.s. Lielās depresijas. Tas veidoja ļoti labvēlīgu vidi, kurā komunisti u.c. demagoģi varēja izvērst plašu pretvalstisku propagandu. Turklāt 1933. gada janvārī Vācijā pie varas bija nākuši nacisti – un viņu ietekme sāka strauji pieaugt arī Latvijā dzīvojošās baltvācu minoritātes vidū. Šāds likuma grozījums bija gandrīz vai vienīgais veids, kā likuma robežās apkarot komunistu un nacistu propagandu viņu rīkotajos vai atbalstītajos publiskajos pasākumos.

Kopumā redzams, ka 1933. gadā pieņemtie *Likuma par izrādēm un izrīkojumiem* grozījumi ieviesa lielākus ierobežojumus un stingrāku iekšlietu resora kontroli dažādu pasākumu rīkošanai. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka šie ierobežojumi un kontrole tomēr bija mazāki nekā kino jomā.

SECINĀJUMI

Tā kā dažādi ierobežojumi un cenzūra sāka pakāpeniski pieaugt divdesmito gadu otrajā pusē – trīsdesmito gadu sākumā (t.i., jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā apvērsuma), var secināt, ka pēc apvērsuma ieviestie aizliegumi un cenzūra tikai turpināja to tendenci, kas bija valstī iezīmējusies jau vairākus gadus pirms tā. Tiesa gan, lai arī aplūkotie normatīvie akti, kas reglamentēja cenzūru, kaut kādās atsevišķās izpausmēs var izskatīties neraksturīgi tradicionālajiem priekšstatiem par Latviju kā brīvu valsti, tomēr jāņem vērā arī šā laika vēsturiskais konteksts. Pirmkārt, periodā no 1918. līdz 1934. gadam ieviestā cenzūra bija daudz “maigāka” nekā vēlāk pēc K. Ulmaņa apvērsuma ieviestā cenzūra un, vēl jo vairāk, nav pat salīdzināma ar komunistu un nacistu okupācijas periodu totālo kontroli pār visām dzīves sfērām.

Otrkārt, 1925. gadā ratificētā Ženēvas *Konvencija par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošānu* faktiski legalizēja cenzūras ieviešanu Tautu Savienības dalībvalstīs, un to bija parakstījuši 31 valsts pārstāvji (tostarp Čehoslovākijas, Dānijas, Francijas, Lielbritānijas, Šveices u.c. demokrātisku valstu pārstāvji).¹¹⁰ Tātad cenzūras cēlonis bija nevis Latvijas tā laika politiķu vai ierēdņu novecojušie priekšstati par “tikumību”, bet gan starptautiska parādība. Līdz ar to Latvijas politiķu vēlmi ieviest zināmu cenzūru morāles jomā drīzāk var raksturot kā “sekošanu sava laika garam”.

Treškārt, cenzūras pasākumi pamatā bija noteikti vispārējās likumdošanas kārtībā – likumos un Ministru kabineta noteikumos. Lai arī šajos normatīvajos aktos lietotā terminoloģija nereti bija visai nekonkrēta un pavēra diezgan plašas iespējas tās interpretācijai, kopumā jāatzīst, ka šī likumdošana tomēr nosprauda zināmu leģitīmo ietvaru, kura robežās cenzūru bija atļauts lietot. Šim aspektam ir ļoti būtiska nozīme, un to var novērtēt, salīdzinot, piemēram, ar tā laika Padomju Savienību, kurā cenzūra formāli nepastāvēja, taču faktiski partijas un valsts drošības institūciju nerakstītas pilnvaras bija tik plašas, ka pieļāva šo institūciju vadošu amatpersonu patvaļu cenzūras jomā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ 1919. gada 5. decembrī Latvijas Tautas Padome pieņēma oficiālu lēmumu Latvijā pagaidām atstāt spēkā agrākos, līdz 1917. gada 24. oktobrim (t.i., līdz boļševiku apvērsumam) pieņemtos Krievijas likumus (sk.: *Latvijas Tautas Padome* [1920]. Rīga: Satversmes Sapulce, 603.–605. lpp.).

- ² *Krievijas bij. Pagaidu valdības noteikumi, kuri Latvijā spēkā. Izvilks no "Sobranie zakononii i rasporiazhenii pravitel'stva" za 1917 god*. (Krievu valodā) [1921]. Rīga: Tieslietu ministrija, 25.–27. lpp.
- ³ *Latvijas Sargs*, 06.04.1919., Nr. 65, 1. lpp.
- ⁴ *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 10.08.1919., 7. burtn., 92.–93. lpp.
- ⁵ *Valdības Vēstnesis* (turpmāk: VV), 14.12.1919., Nr. 86, 1. lpp. Jāatzīmē gan, ka šis IeM rīkojums nereti tika ignorēts un 1920. gada maijā ministrija bija spiesta publicēt to atkārtoti, īpaši norādot, ka rīkojuma nepildītāji tiks sūdzēti tiesā (sk. VV, 27.05.1920., Nr. 117, 1. lpp.). Savukārt Rīgā prasība "visām avižu redakcijām iesūtīt pa 5 eksemplāriem no katra laikraksta numura" bija ietverta jau 1919. gada 8. jūlija Rīgas pilsētas komandanta rīkojumā un pēc tam – 19. jūlijā publicētajā Armijas virspavēlnieka rīkojumā (sk. *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.; 19.07.1919., Nr. 90, 2. lpp.).
- ⁶ VV, 15.01.1920., Nr. 11, 1. lpp.
- ⁷ VV, 06.08.1919., Nr. 5, 2. lpp.
- ⁸ VV, 01.12.1920., Nr. 275, 1. lpp.
- ⁹ VV, 09.11.1920., Nr. 257, 1. lpp.; 09.02.1921., Nr. 32, 1. lpp.; 10.02.1921., Nr. 33, 1. lpp.
- ¹⁰ Valdības iestāžu darbība 1920./21. gadā. / Preses un biedrību nodaļa. VV, 17.01.1921., Nr. 261, 2. lpp.; sk. arī VV, 16.08.1920., Nr. 184, 1. lpp.; 24.09.1920., Nr. 218, 2. lpp.
- ¹¹ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 5485. f. (Latvijas Republikas Saeima), 1. apr., 2867. l., 3.–4. lp.
- ¹² *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 65.–66. lpp.
- ¹³ IeM pārstāvis noteikumu izdošanu pamatoja, cita starpā, ar to, ka Krievijas un Vācijas presē sākuši parādīties raksti, kas vērsti pret Latvijas neatkarību un kurus izplata "dažādas šaubīgas personas" (sk. LVVA, 5486. f. (Latvijas Satversmes Sapulce), 1. apr., 418. l., 9. lp.).
- ¹⁴ VV, 05.07.1921., Nr. 146, 1. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 5485–1–2867, 4. lp.
- ¹⁶ VV, 07.07.1921., Nr. 148, 1. lpp. Diemžēl autoram nav izdevies atrast šā romāna eksemplāru, lai ar to iepazītos un attiecīgi izdarītu kādus secinājumus par to, ko šajā romānā varētu kvalificēt kā "pornogrāfisku saturu".
- ¹⁷ Par to sīkāk sk.: Jānis Paeglis (1996). *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem? Preses likumi un izplatīšanai aizliegtā Latvijā izdotā literatūra 1918.–1940. gadā*. Rīga: Zinātne, 15.–30. lpp.; Gints Zelmenis (2005). *Kultūras dzīves pārraudzība Latvijā 1918.–1934. gadā. Latvijas Vēsture*, 3, 19.–21. lpp.
- ¹⁸ *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums* (turpmāk: LMKNK), 1924, 71.–73. lpp.; turpat, 1927, 612. lpp.
- ¹⁹ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, III sesija* [1923]. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 435.–442. sl.
- ²⁰ Turpat, 442. sl.
- ²¹ Turpat, 492.–497. sl.; turpat, *IV sesija* [1924], 174.–175. sl.
- ²² Sīkāk 1924. gadā pieņemtā Preses likuma apskatu sk.: Paeglis. *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem?*, 10.–12. lpp.
- ²³ Likums par poligrāfiskām iestādēm. LMKNK, 1924, 54.–55. lpp.
- ²⁴ LMKNK, 1924, 250. lpp.
- ²⁵ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 45.–53. sl.

- ²⁶ LMKNK, 1924, 250. lpp.; sk. arī *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 40.–41. sl.
- ²⁷ LVVA, 5485–1–2867, 7.–9. lp.
- ²⁸ LMKNK, 1924, 250. lpp.; sk. arī *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 40.–41. sl.
- ²⁹ LMKNK, 1924, 248. lpp.
- ³⁰ Papildinājums likumā par tirdzniecību ar poligrāfisko iestāžu ražojumiem, par bibliotēkām un lasītavām. LMKNK, 1929, 30. lpp.
- ³¹ LMKNK, 1924, 241.–244. lpp.
- ³² Valdis Bērziņš (red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 781. lpp.
- ³³ Statistikas gadagrāmatās minēts, ka 1933. gadā Latvijā izdoti 164 laikraksti un 249 žurnāli (*Latvijas statistiskā gada grāmata: 1933* [1934]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 46.–47. lpp.), savukārt 1934. gadā izdoti 43 laikraksti un 150 žurnāli (*Latvijas statistiskā gada grāmata: 1934* [1935]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 50.–51. lpp.). Tātad sanāk, ka 1934. gadā tika izdots par 121 laikrakstu un 99 žurnāliem mazāk nekā gadu iepriekš. Sikāk datus par laikrakstu un žurnālu izdošanas kvantitāti Latvijā 1920.–1934. gadā sk.: Gints Zelmenis (2012). *Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g.* Promocijas darbs. 2. sējums: Pielikumi. Rīga: Latvijas Universitāte, 113.–116. lp.
- ³⁴ LMKNK, 1924, 248.–249. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ LMKNK, 1925, 351.–364. lpp.
- ³⁷ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VIII sesija* [1925], 955. sl.
- ³⁸ *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, Ārkārtējā un IV sesija* [1926], 178.–179. sl.
- ³⁹ Turpat, 182. sl.
- ⁴⁰ Turpat, 183.–184. sl.
- ⁴¹ Sk. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, V sesija* [1927], 130.–134. sl.
- ⁴² *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, III sesija* [1929], 542.–543. sl.
- ⁴³ Pārgrozījumi preses likumā. LMKNK, 1930, 45. lpp.
- ⁴⁴ *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, III sesija* [1929], 542.–543. sl.
- ⁴⁵ Piemēram, 1924. gada vasarā Latvijas Komunistiskā partija, maskējoties aiz “Rīgas arodbiedrību centrālbiroja” nosaukuma, sāka izdot žurnālu “Vienība”. Tā paša gada beigās žurnāla izdošana ar Rīgas apgabaltiesas lēmumu tika apturēta, taču Komunistiskā partija tā vietā sāka izdot žurnālus ar citiem, līdzīgiem nosaukumiem (“Arodbiedrību Vienība”, “Jaunā Vienība” utt.). Pavisam šā žurnāla nosaukums tika mainīts 32 reizes, lai gan pēc noformējuma un satura visi šie izdevumi faktiski bija 1924. gadā sāktās “Vienības” turpinājumi (sk.: Ā. Brempele, Ē. Fligere, V. Lūkina (sast.) (1976). *Latviešu periodika. 2. sējums: 1920–1940. Revolucionārā un padomju periodika*. Rīga: Zinātne, 221.–223. lpp.). Līdzīgā veidā, pastāvīgi mainot oficiālos nosaukumus, tika izdoti arī citi komunistu periodiskie preses izdevumi.
- ⁴⁶ *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, V sesija* [1930], 67. sl.
- ⁴⁷ LMKNK, 1933, 134. lpp.
- ⁴⁸ *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1933], 691.–692. sl.
- ⁴⁹ Turpat, 692.–693., 696.–697. sl.; LMKNK, 1933, 285. lpp.
- ⁵⁰ Pārgrozījums preses likumā. VV, 16.10.1933., Nr. 233, 1. lpp.
- ⁵¹ Sk. LMKNK, 1922, 251. lpp.

- ⁵² *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, Ārkārtējā un VII sesija* [1933], 171. sl.
- ⁵³ Turpat, 171.–187. sl.
- ⁵⁴ *LMKNK*, 1934, 110.–111. lpp.
- ⁵⁵ *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, IX sesija* [1934], 8.–11. sl.
- ⁵⁶ *LMKNK*, 1927, 317.–318. lpp.
- ⁵⁷ Par sēnalu un neķītrību literatūras apkarošānu. *Jurists*, 1929, oktobris, Nr. 7 (14), 207.–210. sl.
- ⁵⁸ Tiesa gan, Sodū likumos paredzētā sankcija par šo noteikumu pārkāpumu bija salīdzinoši “maiga” – arests, ne ilgāks par trim mēnešiem, vai naudas sods līdz 300 latiem. Ja noteikumu pārkāpums bija izdarīts “ar nolūku”, tad vainīgo varēja sodīt “ar cietumu” (1903. gada 22. marta Sodū likumi. *Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Piektais izdevums* (1932). Rīga: [b.i.], 43. lpp.).
- ⁵⁹ Komisijas nosaukuma rakstībā nebija konsekvences. Dažādos avotos tā tika dēvēta gan par “Sēnalu un neķītrību literatūras komisiju” (sk. *VV*, 05.07.1927., Nr. 144, 1. lpp.), gan par “Jaunatnei kaitīgās literatūras apkarošanas komisiju”, gan arī par “Kaitīgo kultūras parādību apkarošanas komisiju” (sk.: Pārskats par jaunatnei kaitīgās literatūras apkarošanas komisijas darbību līdz 1928. g. 1. jūnijam. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (turpmāk: *IMM*), 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 103. lpp.; Jaunatnes pasargāšana no sēnalu literatūras. *IMM*, 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 137.–138. lpp.).
- ⁶⁰ 1927. gada 27. maijā izglītības ministrs Rainis par komisijas priekšsēdētāju iecēla J. Rozi (sk. *VV*, 28.05.1927., Nr. 117, 1. lpp.); 2. jūnijā darbam komisijā tika apstiprināti biedrību izvēlētie pārstāvji (sk. *VV*, 05.07.1927., Nr. 144, 1. lpp.); savukārt K. Vilde par komisijas priekšsēdētāja biedru tika iecelts tikai 6. jūlijā (sk. *VV*, 11.07.1927., Nr. 149, 2. lpp.); *VV*, 01.09.1927., Nr. 194, 3. lpp.; 24.10.1927., Nr. 239, 1. lpp.; sk. arī *IMM*, 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 103.–104. lpp.; 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 139. lpp.).
- ⁶¹ Sk. *VV*, 20.07.1927., Nr. 157, 1. lpp.; 08.09.1927., Nr. 200, 1. lpp.; 14.10.1927., Nr. 231, 1. lpp.; 23.11.1927., Nr. 263, 3. lpp.
- ⁶² *IMM*, 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 104. lpp.
- ⁶³ *IMM*, 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 137.–139. lpp.
- ⁶⁴ *VV*, 17.05.1934., Nr. 108, 1. lpp.; “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu uzskaitījumu (kuri 1927.–1937. gadā publicēti “Valdības Vēstnesī”) sk.: Rob. Lapsiņš (sast.) (1938). *Alfabētiskais rādītājs “Pagaidu Valdības Vēstnesī”, “Latvijas Sargā” un “Valdības Vēstnesī” izsludinātiem likumiem, noteikumiem, instrukcijām, rīkojumiem un pavēlēm no 1918. g. 14. decembra līdz 1937. g. 31. decembrim*. Rīga: Grāmatu draugs, 153. lpp.
- ⁶⁵ Labs kino cenzūras apraksts atrodams I. Pērkonas grāmatā (sk.: Inga Pērcone (2008). *Kino Latvijā 1920–1940*. Rīga: Zinātne, 72.–142. lpp.), tādēļ šajā rakstā aplūkots tikai kino cenzūras normatīvais regulējums un daži kino cenzūras skaitliskie rādītāji.
- ⁶⁶ *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.
- ⁶⁷ *VV*, 08.08.1919., Nr. 7, 3. lpp.
- ⁶⁸ Tolaik skaņu filmas vēl neeksistēja un sižeta niansas vai dialogi tika attēloti rakstītajos tekstos starp filmas ainām. Runa ir par šo rakstīto tekstu tulkošanu.
- ⁶⁹ *VV*, 24.02.1920., Nr. 45, 1.–2. lpp.

- ⁷⁰ *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1920], 1826. lpp.
- ⁷¹ *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 66.–67. lpp.
- ⁷² VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; 24.09.1921., Nr. 216, 1. lpp.; sk. arī VV, 25.07.1921., Nr. 163, 1. lpp.
- ⁷³ VV, 10.02.1922., Nr. 33, 1. lpp.
- ⁷⁴ VV, 16.10.1922., Nr. 233, 1. lpp.
- ⁷⁵ VV, 26.02.1923., Nr. 45, 1. lpp. IzM Skolu departamenta ietvaros tika nodibināta Filmu cenzēšanas kolēģija, kura plānoja cenzēt “visas bērnu un skolu jaunatnes izrādēm domātās kino filmas” (sk. *IMM*, 1923, aprīlis, Nr. 4, 471. lpp.).
- ⁷⁶ Sk. piemēram: Kinematogrāfa jautājums. *Latvijas Kareivis*, 29.05.1920., Nr. 80, 3. lpp.; Kino teātru izvirtība. *Latvijas Sargs*, 28.04.1921., Nr. 94, 3. lpp.
- ⁷⁷ Kinoteātri jāpārveido. *Latvijas Vēstnesis*, 18.08.1923., Nr. 181, 3. lpp.
- ⁷⁸ Starpkaru periodā Latvijas kinoteātros pārsvarā tika izrādītas ārzemēs ražotās filmas, bet Latvijas filmas veidoja diezgan niecīgu daļu no kopumā izrādīto filmu apjoma (sk.: Izrādīt atļauto filmu kopgarums metros pēc ražotāju valstīm. No: V. Salnītis (sast.), M. Skujenieks (red.) (1938). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 147. lpp.).
- ⁷⁹ *LMKNK*, 1925, 360. lpp.
- ⁸⁰ *LMKNK*, 1924, 6.–8. lpp.
- ⁸¹ *LMKNK*, 1926, 32.–33. lpp.
- ⁸² *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, I sesija* [1925], 145.–146. sl.
- ⁸³ Instrukcija par kinofilmu cenzēšanu. VV, 03.03.1926., Nr. 49, 1. lpp.; LVVA, 1632. f. (Izglītības ministrija), 2. apr., 21. l., 5.–7. lp.; Instrukcija pie likuma par kinematogrāfiem. VV, 19.07.1928., Nr. 159, 1. lpp.; LVVA, 1632–2–919, 3.–5. lp.
- ⁸⁴ Pārgrozījumi likumā par kinematogrāfiem. *LMKNK*, 1929, 31. lpp.
- ⁸⁵ Kinocenzūra. *IMM*, 1933, novembris, Nr. 11, 376. lpp.
- ⁸⁶ *LMKNK*, 1929, 318. lpp.; LVVA, 1307. f. (Valsts kanceleja), 1. apr., 94. l., 8., 52. lp.
- ⁸⁷ *LMKNK*, 1930, 381. lpp.; sk. arī LVVA, 1632–2–32, 37. lp.
- ⁸⁸ LVVA, 5485–1–2881, 17. lp.
- ⁸⁹ LVVA, 1632–2–919, 10.–11. lp.
- ⁹⁰ LVVA, 5485–1–2878, 3.–4. lp.
- ⁹¹ Izrādīt atļauto filmu skaitā (arī to garumā, t.i., 5. slejā) iekļautas gan tās filmas, kuras atļāva izrādīt pilnībā, gan tās, kuras atļāva izrādīt ar cenzūras “izgriezumiem”.
- ⁹² Precīza informācija par aizliegto filmu skaitu un garumu autoram bija tikai par 1931. gadu (sk. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.). 1932.–1934. gadā aizliegto filmu skaitu un garumu aprēķinājis autors, atņemot izrādīt atļauto filmu skaitu (un garumu) no cenzēto filmu kopskaita (un garuma).
- ⁹³ 1931. gadā kino cenzūra 686 filmas (766 003 metrus) atļāva izrādīt pilnībā un 135 filmas (270 001 metru) ar “izgriezumiem” (sk. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.).
- ⁹⁴ Sk. tabulas 4. un 5. sleju.
- ⁹⁵ Sk. tabulas 6.–9. sleju.
- ⁹⁶ LVVA, 1632–2–21, 1.–3. lp.
- ⁹⁷ Pērkone. *Kino Latvijā 1920–1940*, 137. lpp.
- ⁹⁸ *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.
- ⁹⁹ Pagaidu noteikumi par izrādēm un izrikojumiem. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 66.–67. lpp.

- ¹⁰⁰ VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; 24.09.1921., Nr. 216, 1. lpp.
- ¹⁰¹ LVVA, 5486–1–415, 5. lp.; sk. arī pārējo lietu.
- ¹⁰² VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1921], 65. lpp.
- ¹⁰³ Sk. *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1921], 11.–14., 65.–77. lpp.; VV, 02.02.1921., Nr. 26, 1. lpp.
- ¹⁰⁴ VV, 23.02.1921., Nr. 42, 3. lpp.
- ¹⁰⁵ LMKNK, 1924, 251. lpp.
- ¹⁰⁶ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 36.–39. sl.
- ¹⁰⁷ VV, 21.01.1927., Nr. 16, 2. lpp.
- ¹⁰⁸ 1930. gadā līdzīgu rīkojumu izdeva jau “labā spārna” valdības iekšlietu ministrs E. Laimiņš (sk. VV, 18.09.1930., Nr. 211, 1. lpp.).
- ¹⁰⁹ LMKNK, 1933, 131. lpp.
- ¹¹⁰ LMKNK, 1925, 351.–364. lpp.

CENSORSHIP AND REGULATORY LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1934)

Gints Zelmenis

Dr. hist., researcher at the National Archives of Latvia. Scientific interests: history of Latvia between both World Wars, history of the USSR.
E-mail: ginzel@inbox.lv

The article examines censorship and its regulatory legislation in the Republic of Latvia from 1918 to 1934. Traditionally this period is considered as one of most free in the history of Latvia within the 20th century. However, even at that time there used to be censorship in Latvia. Most limited by censorship was the cinema. In a relatively smaller amount, it referred also to the press and a variety of entertainment events. Looking at the legislation regarding the press, cinema and organization of entertainment events, a tendency becomes clear: censorship and various restrictions in these areas began to rise already in the late 1920s – early 1930s, i.e. several years before the coup d'état organized by Kārlis Ulmanis.

Key words: censorship and restrictions, legislation, press, cinema, theatres and entertainment events.

Summary

Traditionally the period from 1918 to 1934 is considered as one of most free in the history of Latvia within the 20th century. However, even at that time there used to be censorship in Latvia. This article examines censorship provided by laws and regulations, as well as censorship developing trends in the Republic of Latvia within the mentioned period.

The first regulatory acts that implemented various restrictions as well as censorship of the press, cinema and organization of entertainment

events were passed by the Ministry of Interior and Cabinet of Ministers in 1919. At that time these regulations and instructions were caused by independence war and unstable internal situation in the first years after the proclamation of independence. In 1921, *Temporary Regulations on Trade with Printed Issues, on Libraries and Reading Rooms* and *Temporary Regulations on Shows and Entertainments* were passed. The first regulations contained restrictions on storing in libraries, reading rooms and other similar places printed issues that were prohibited in the Republic of Latvia. The second regulations allowed for demonstration in Latvia only the films previously censored by the Ministry of Interior. According to the second regulations, police officials were given the right to prohibit any show or entertainment event if the performed text contained “criminal characteristics” or the text had been performed in “indecent or obscene way”.

Those temporary regulations remained in force until 1924 when a number of new legislation acts was passed. *The Law on the Press; Law on Trade in the Products of Printing Offices, Libraries and Reading Rooms; Law on Shows and Entertainments; Regulations on the Cinema* and some other acts all passed in 1924 made the cultural environment in Latvia “softer” than before and the mandate of the Ministry of Interior for different restrictions was significantly reduced. However, censorship on the cinema still remained.

In 1925, Latvia signed the international *Convention for the Suppression of the Circulation of and Traffic in Obscene Publications*. When discussing in Saeima, a spokesman of the Commission of Foreign Affairs stated, that legislation of Latvia completely “covers” all the clauses mentioned in the above convention, so the current Latvian legislation does not need any changes. Nevertheless, in the following years different amendments and supplements in the above acts, as well as new legislation acts (*Law on the Cinema; Regulations on the Protection of Youth from Worthless and Obscene Literature*) were passed so the restrictions and censorship began to rise in the late 1920s – early 1930s.

As different restrictions and censorship began to rise several years before the coup d'état, we can conclude that Kārlis Ulmanis just continued the trend that had occurred several years before the coup. In that historical situation, this was not something extraordinary. First, censorship and restrictions before 1934 were much “softer”, than after the coup and absolutely not even comparable with the total control of the Communist and Nazi regimes. Second, Geneva Convention, which Latvia signed in 1925, was signed also by 31 different states (including Czechoslovakia, Denmark, France, Great Britain and other democratic states), so partially the cause of censorship in Latvia was something like “following the spirit of times”. Third, censorship measures were stated during a public legislative procedure, which was a very important aspect. Thus, for example, in the USSR officially there was no censorship, but in fact any high-ranked Communist Party or KGB official had a right to prohibit anything they wanted.

Iesniegts 04.11.2012.